

הרב י. פרנקל – ירושלים

פרשת המן

פרשת המן: ענינו, סגולתו, טעמו ומקור אמירתו.

אמירת פרשת המן בכל יום הוזכרה בטור או"ח וכשו"ע בסדר השכמת הבוקר (סי' א') שטוב לומר פרשת המן בכל יום, והטעם כתב בב"י כדי שיאמין שכל מזונותיו באין לו בהשגחה. ואע"פ שאין אמירת הפרשה מוזכרת בגמרא מכל מקום הראשונים הזכירוה בשם הירושלמי, וז"ל התשב"ץ (סימן רנ"ו ובדפוסים אחרים סימן קפט) ירושלמי כל האומר פרשת המן בכל יום מובטח לו שלא יתמעטו מזונותיו, ואני ערב, עכ"ל. והובא ג"כ בספר המנהיג כהלכות שבת (סי' מד) ירושלמי כל האומר פרשת המן בכל יום מובטח לו שאין מזונותיו נחסרין ע"כ. והפרישה (בסימן א' אות יז) הביא בשם מורו שכתב שכן הוא בירושלמי ברכות דמובטח לו שלא יתמעטו מזונותיו, ומפרש דפרשת המן היינו כל הג' פרשיות עד והעומר עשירית האיפה הוא (שמות טז, לו). וכבר העירו רבינו שלא נמצא דבר זה בתלמוד ירושלמי שלפנינו, על כן כתבו דהכוונה הוא למדרשים הנקראים מדרשי ארץ ישראל שהראשונים מכנים אותם בשם ירושלמי. אמנם מהפרישה שכתב בשם מורו שכן הוא בירושלמי "ברכות" יש לדחות סברא זאת, ובע"כ נצטרך לומר עפ"י מה שידוע שהיה לפני הראשונים נוסחאות וגירסאות רבות בתלמוד ירושלמי מה שלא נמצא בהירושלמי שלפנינו, וגם זה כאחד מהן. וכן מה שכתבו בספרים שדרך הראשונים כשמביאין איזה ענין מן הקבלה יכונה בשם ירושלמי, ואכן הרבינו בחיי בפרשת בשלח הביאו בלשון זה, וז"ל: וקבלה ביד החכמים כי כל האומר פרשת המן בכל יום מובטח לו שלא יבא לעולם לידי חסרון מזונות, ע"כ. אולם בנוגע למאמר זה אין לומר שהכוונה לספרי הקבלה מאחר שמצוין מקורו לירושלמי בברכות.

ובטעם אמירת פרשת המן כתב הב"י שהוא כדי שיאמין שכל מזונותיו באין לו בהשגחה, והביאו בספר עמק הברכה לאבי השל"ה הק' (ראה של"ה סוף מסכת חולין) וכתב שטוב לכוין כונה זו בעת אמירת הפרשה. וכן כתב המג"א (סי' א' ס"ק ז') בשם הרבינו בחיי פרשת צו שאין די באמירה אלא בביאור הפסוקים ויכיר נפלאות ה', "כי אין לומר שתהיה הכונה שיהגה ויגרוס לשון הפרשה בפסוקים הערומים בלבד מבלי שיתבונן בפירושה, וכיוצא בזה אמרו כל האומר תהלה לרוד בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא, הכוונה כי מתוך שיתבונן במה שיוור הפסוקים ואל מה שירמזו אז יכיר ויראה נפלאות תמים דעים ויתחזק לבו באמנת השי"ת ועבודתו ובוה יירש חיי העולם הבא", כן הוא לשון רבינו בחיי בפרשת צו לענין קריאת פרשת הקרבנות כדעו"ש.

1. כן כתב בתורה שלימה פרשת בשלח, דכן דרך הראשונים לכנות מדרשי א"י בשם ירושלמי יעו"ש, ועיין בזה בחומת ירושלים שער ד' בשם מהר"ץ חיות ומה שהבאתי דרך הראשונים לכות ספרי קבלה בשם ירושלמי עיין בזה במבוא לר"ל במדור ל"פירושים וחידושים לירושלמי", ועיין במבוא הגרד"ל לפרד"א אות א' ד"ה וכיוחסין, שכתב "וכבר עזרני ה' עד כה לסדר קנטרס להוכיח קדמות ספר הזהר ושהיה נמצא בימי הגאונים וקראוהו בשם ירושלמי, וכן ביד הרבה מהראשונים וז"ל", ע"כ.

2. אך מה שבספר המנהיג מובא זאת בשם ירושלמי סוף יומא, אינה ראייה, דתיבות בסוף יומא קאי אדלעיל דכחב דהמן היה כמאן דמונת בקופסא וכן הוא לפנינו בגמרא בסוף יומא דף עו: יעו"ש. ואח"כ צ"ל ירושלמי כל האומר פרשת המן וכו', ובדפוסים המנהיג העמידו נקודה אחר תיבת בקופסא ומה יוצא הטעות לקראו בסוף יומא ירושלמי, וכבר תקנהו כבוצאה החדשה לספר המנהיג השלם ירושלים תשל"ח.

וכבר העיר המחצית השקל כי הבחיי לא כתב כן על פרשת העקידה או על פרשת המן, אלא שיש לדון מדבריו בכל אמירות שמעין אלו, שצריך להתבונן במה שהוא אומר, וע"כ לענין קריאת פרשת המן כדי שיבטח בה' ויאמין שכל מזונותיו באין לו בהשגחה. ובלבוש הוסיף ע"ז: שכן היה במן שהשגיח הקב"ה לתת לכל אחד עומר למספר גולגולת בני ביתו. ובמשנה ברורה כתב: כדי שיאמין שכל מזונותיו באין בהשגחה פרטית, וכדכתיב המרבה לא העדיף והממעט לא החסיר להורות שאין ריבוי ההשתדלות מועיל מאומה, והוא לקוח מלשון הארצות החיים. וטעם חדיש ראיתי כזה בספר רוח חיים למוהר"ח פאלג"י ז"ל שכתב דכיון שקורא פרשת המן ושם נאמר ונחנו מה שמשה ואהרן נהגו במידת הענוה, ושם ילמוד להיות נוהג במדת הענוה ובזה הרי הוא ניצול מן העניות כדאיתא במגילה (דף יג: עיי"ש ברש"י ד"ה ואם הגיס) ובשבת (דף לב:).

ובספר יש נוחלין (אזהרת התפלה) בהגהות בעל השל"ה, אחר שהביא דברי רבינו בחיי שקבלה ביד החכמים שלא יבא לידי חסרון, הוסיף על זה "ומצאתי בדברי המקובלים שסגולת פרשת המן לומר שנים מקרא ואחד תרגום יעו"ש, והביא דברים אלו בלשונו בספר שבט מוסר (פרק מ). שוב ראיתי שבספר נוהג כצאן יוסף (דיני הנהגת כל יום אות לד) הביאו בשם ספר הישר לר"ת ז"ל: ובספר הישר לר"ת איתא שהאומר פרשת המן בכל יום שמו"ת מוכטח לו שלא יחסרו מזונותיו ע"כ, וכן בספר ארצות החיים הביאו בשם ספר הישר לר"ת. ולפי זה עיקר הסגולה אינו אלא כשאומר פרשת המן שמו"ת, אבל שאר הראשונים לא הזכירו בדבריהם פרט זה. ובמקור חיים העתיק מהגהת יש נוחלין שטוב לאומרה שמו"ת ואז מסוגל מאד לפרנסה, וכנראה מלשונו שהוא רק תוספות סגולה.

ובספר סדר היום (כונת וסדר תפלות השחר) כתב שיש לאומרה על הסדר ובנחת ובטעמים, ובפשטות כונתו לטעמי תורה, אך יש להסתפק בזה דאפשר דרצה לומר שיקרא באופן שיהיה טעם והבנה לדבריו לפסוק במקום הראוי להפסיק לפי הענין וכדרך שכתב הבחיי שצריך להתבונן במה שהוא אומר, וזהו שכתב שיקראנה בנחת ובטעמים, וכמו שהעלה סכרא זו מרן הב"י בהלכות ק"ש סימן ס"א למה שכתב הטור בשם רבינו יונה שצריך לקרוא קריאת שמע בטעמים יעו"ש.

ובסוד סגולת קריאת פרשת המן ראיתי להרב מעיל צדקה (לבעל שבט מוסר) שכתב שע"י שזוכר ועולה על לבו החסד שעשה הקב"ה עם ישראל שהזמין להן פרנסתן מבלי טורח, ע"כ מתדבק הוא באהבתו יתברך וגומר בלבו לשמור מצותיו וחקותיו ותורתיו, וכ"ז מעורר עליו רחמים למעלה ומזמינים לו פרנסתו וכו', וגם בפסוק "זה הדבר" שבפרשת המן יש בו כל האלפה ביתא ונרמז בה שהמקים את התורה הקב"ה מזמין לו פרנסתו וכו', אבל האמת שסגולת קריאת הפרשה של המן גורם מזונות לאדם ואפילו בלי כוונה אל השמות הרמזים בהם ע"כ תוכ"ד. וכתב עוד (סי' אלף תמ"ה) דעצם קריאת פרשת המן גורם שפרנסת אותו היום שקרא בו הפרשה שהקב"ה יזמין לו פרנסתו מיגיע כפיו שלו, ואף שהוא דבר מועט כיון שאינו אלא פרנסת אותו היום די שיספיק לו זכות קריאת הפרשה שיומין לו פרנסתו מיגיע כפיו דניחא ליה לאיגש להיות מזונותיו מרורים כזית המועט מן המועט מיגיע כפיו ולא מתקוים מדבש ומרובים מיד בשר ודם, משום דמאן דאכיל דלאו דיליה בהיל, ומטעם זה אמרה היונה (עירובין דף יח.

3. כשבת מוסר (שם) העתיק כל הענין מהגהות בעל השל"ה ליש נוחלין, רק השמיט כמה קטעים, ולא הזכיר שאלו הם מדברי השל"ה בהגהותיו ליש נוחלין. שוב ראיתי שבמעיל צדקה (סי' אלף תמ"ה) ציין להגהות יש נוחלין יעו"ש.

פרשת המן

קא

והובא ברש"י בראשית ה, יא) יפה שיהיו מזונותיו מידו של הקב"ה ואע"פ שיהיו מרורים כוית ולא מתוקים כדבש מידי בשר ודם, ע"כ תוכ"ד.

ובספר יפה ללב (ח"א סי' א' אות כ"ד) כתב דלכן יש תפ"ו תיבות בפרשת המן כמנין פתו לרמוז שהקורא פרשת המן בכל יום יהיה פתו מצויה לו ולא יחסר לחמו לעולם ועד.

עוד כתב בספר יפה ללב עפ"י דברי הילקוט שיר השירים (והובא בילקוט ראובני פרשת בשלח) בפסוק (שיר השירים ב, ג) פרו מתוק לחכי, שהמן היו בו תקמ"ו טעמים כמנין מתוק, לרמוז שסגולת קריאת הפרשה בכל יום יגרום שיהיו מזונותיו מתוקים כדבש מידו של הקב"ה כמו המן שהיה מיד הקב"ה וטעמו כצפיחית כדבש ע"כ (ויעו"ש שצ"ן לדברי הרב מעיל צדקה הג"ל).

ואם אמור יאמר האדם שהוא אומר פרשת המן בכל יום ומ"מ מזונותיו מועטין והוא דחוק כפרנסתו ופרנסת אנשי ביתו. כבר עמד בזה הקדוש בעל השל"ה בהגהותיו ליש נוחלין (שם) וכתב שאם בא לידי מדה זו שנחסר מזונותיו אזי לשלימות טובתו בעולם החסד לכן נחסר לחמו ומזונותיו, אבל הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו אשר עין לא ראתה אלקים וזלתיך. וראה שם עוד באורך שביאר על המקומות שאמרו חז"ל שמי שעושה כך וכך יהיה שכרו בעוה"ז כך וכך, ועינינו הרואות בהרבה פעמים שאע"פ שמקיימים הציווי ומהדרין מן המהדרין עם כל זה אינו מקבל אותו השכר המפורש בגמ', ויעו"ש וינעם לך. (וראה עוד בזה במעיל צדקה סי' אלף תמ"ה. ובספר אור המאיר פרשת בשלח, ובספר שולחן הטהור מאמר אמונה ופרנסה פסק ד' ענף ה').

מקורות נוספים

אע"פ שכאמור אין אמירת פרשת המן בכל יום נזכרת בגמרא, מ"מ יש להביא סעד למנהג זה מן הגמרא, וכפי שרמזו הגר"א בכיאוורו לשו"ע וצ"י להגמרא דיומא (דף עו:), דאיתא שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן יוחי מפני מה לא ירד להם לישראל מן פעם אחת בשנה, אמר להם אמשול לכם משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שיש לו בן אחד פסק לו מזונותיו פעם אחת בשנה ולא היה מקביל פני אביו אלא פעם אחת בשנה עמד ופסק מזונותיו בכל יום והיה מקביל פני אביו כל יום, אף ישראל מי שיש לו ארבעה וחמשה בנים היה דואג ואומר שמא לא ירד המן למחר ונמצאו כולן מתים ברעב נמצאו כולן מכוונים את לבם לאביהם שבשמים, ע"כ. ואין ספק שכונת הגר"א להוכיח מגמרא זו ענין אמירת פרשת המן בכל יום, והיינו דגלמוד לדורות עולם מדור המדבר, דכמו שעם בני ישראל כמדבר היו עיניהם נשואות אל המן היורד להן מן השמים, והיו יודעין שאם המן לא תרד להן כולם מתים מרעב וע"כ היו מכוונים את לבם לאביהם שבשמים בכל יום ויום בפני עצמו, כמו כן גלמוד לדורות דאמירת פרשת המן בכל יום מביא את האדם להתבונן בהשגחה פרטית שהקב"ה זנו ומפרנסו ומכלכלו, ועל ידם זה מכוון את לבו לאביו שבשמים מרי יום כיומו דוגמת עם בני ישראל כמדבר.

סעד ורמז נוסף לאמירת פרשת המן בכל יום יש להביא מגמרא בברכות (דף ד: ד) דאמרו שם במעלת האומר מזמור תהלה לדוד בכל יום שהוא בן עולם הבא, משום דאית בה תרתי היינו דאתיא באל"ף ב"ת ומשום דאית כיה פסוק פותח את ידיך והיינו שבח הכנת מזון לכל חי, ע"כ. וכתב הטור (או"ח סי' נ"א) דביותר צריך לכיין כשאומר המזמור תהלה לדוד בפסוק "פותח את ידיך" שעיקר מה שקבעוהו לומר בכל יום הוא בשביל אותו פסוק שמזכיר בו שבח

של הקב"ה שמשגיח על בריותיו ומפרנסן יעו"ש, והמתכונן יראה שפרשת המן הוא ברומה למזמור תהלה לדוד, דאית ביה תרתי, חדא שבח הכנת מזון לבריותיו בהשגחה פרטית, ועוד מעלת האל"ף ב"ת, וכדכתב הרבינו בחיי בפסוק (שמות טז, טז) זה הדבר אשר צוה ה' לקטו איש לפי אכלו, וז"ל: ודע שהכתוב הזה כולל שני ענינים גדולים שכל אחד מהם כולל העליונים והתחתונים, ואלו הן: האותיות, והפרנסה וכו', וכבר ביארו לנו חז"ל מעלת המזמור תהלה לדוד וכו', וגלו לנו עיקר הטעם בהיותו כולל האותיות והפרנסה, האותיות שהוא מסודר באלפ"א בית"א, והפרנסה שכתוב בו פותח את ידיך וגו', והנה הכתוב הזה יכול את שניהם כי כ"ב אותיות התורה רשומות בו (ר"ל שיש בפסוק זה הדבר וגו' כל אותיות האלפ"א בית"א וכ"ה ג"כ בבעל הטורים יעו"ש), והוא מדבר בענין הפרנסה, ומזה דרשו חז"ל לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן, וקבלה ביד החכמים כי כל האומר וכו' עד שלא יבא לעולם לידי חסרון מזונות, עכ"ל. ונראה ברור מדברי רבינו בחיי שזהו סוד ומעלת אמירת פרשת המן בכל יום דהוא דומיא דהפליגו חז"ל במזמור תהלה לדוד משום דאית בה תרתי, וה"נ פרשת המן לענין שמובטח לו שלא יחסרו מזונותיו.

והנה הגר"א בכיאוורו ציין גם להגמרא דטושה (דף מח:): דאיתא שם רבי אליעזר הגדול אומר כל מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר אינו אלא מקטני אמנה [שנאמר (שמות) למען אנסנו הילך בתורתך, כן הוסיף במסורת הש"ס עפ"י ילקוט רמז תנ"ח]. והוא פלוגתא דתנאי במכילתא דאיתא התם דבר יום ביומו (שם) רבי יהושע אומר כדי שילקוט אדם מהיום למחר כעין מע"ש לשבת, רבי אליעזר המודעי אומר כדי שלא ילקוט אדם מהיום למחר וכו', דבר יום ביומו מי שברא יומו ברא פרנסתו, מכאן היה רבי אליעזר המודעי אומר כל מי שיש לו מה יאכל היום ואומר מה אוכל למחר הרי זה מחוסר אמנה שנאמר למען אנסנו הילך בתורתך אם לא, ע"כ. ור"א הגדול קאי בשיטת רבי אליעזר המודעי דמכילתא.

ובכיאור הדברים כתב הרבינו בחיי כי האומר מה אוכל למחר מראה בעצמו שאין בטחונו אלא כמה שרואה תחת ידו ועל כן הוא מקטני אמנה לפי שעיקר האמונה להאמין מה שאין אדם רואה שיתלה בטחונו בבעל הרחמים שבראו ואת יומו שירחם עליו ויתן לו פרנסתו, עכ"ל. והוא מעלה עליונה יותר בדרגת הבטחון ממה דאמרינן ביומא בטעם למה ירד להן לישראל המן בכל יום ויום בפני עצמו, דשם אמרו שמי שיש לו ארבעה וחמשה בנים היה דואג שמא לא ירד המן למחר וימותו כולן, ועי"כ היו מכונין לבם לאביהן שבשמים, ומשמע דמכל מקום דואג הוא ומבלב"ל את דעתו מה יהא עם המחר אלא שמתחזק בה' ומכוין לבו אליו שגם למחר תרד המן להאכיל את בניו, אבל דרשת דבר יום ביומו באה ללמדניו דאין לו כלל לדאוג על המחר, דאם יש לו מה יאכל היום ודואג על המחר הרי זה מקטני אמנה מחמת עצם דאגתו, אלא צריך להסיר מלבו לגמרי דאגת המחר דמי שברא יומו סברא פרנסתו, וה"נ עם יום המחרת יהיה לו גם מזונו ופרנסתו מוכן לפניו והוא מעלה גדולה בדרגת הבטחון, והוא כמו שכתב החובות הלבבות (שער הבטחון פ"ה ד"ה והשביעי) דהבוטח באלקים איננו דורש (חושש) ליתר מטרף יומו, כי לא יעלה על לבו מה יהיה למחרתו מפני שאינו יודע עת בא קצו, ובוטח באלקים להאריך לו בו ולהזמין טרפו ומזונו בו, ואיננו שמח בעתיד ולא יאכל בו, כמו שאמר הכתוב (משלי כז, א) אל תתהלל ביום מחר כי לא תדע מה ילד יום, ואמר בן סירה (סנהדרין ק:): אל תצר צרת מחר כי לא תדע מה ילד יום מחר יבא ואיננו נמצא מצטער על עולם שאינו שלו, עכ"ל.

והנה בגמ' (יומא עה.) מבואר דירד להם המן לכל אחד כפי דרגתו, דהצדיקים על פתח

בתייהם בינונים יצאו ולקטו, רשעים שטו ולקטו (למקום רחוק), וכלקוט איתא דמי שהוא זריו היה יוצא ומלקט מן השדה, והבינונים היו יוצאין לפתח אהליהם, והעצלים היו רובצים על מטותיהן ופושטיין ידיהן והוא יורד לתוך ידיהן, ונראה פשוט דהאי זריו היינו זריו ונפסד, והאי עצל היינו עצל ונשכר, וכדאמרין כה"ג בפסחים בפרק מקום שנהגו (דף נ: יעו"ש, וכן מבואר נמי במכילתא דדריש לחם אבירים אכל איש זה יהושע בן נון שהיה יורד לו מן על איבריו ומאיבריו היה נוטל ואוכל, והיינו דהצדיקים לא היו צריכין לטרוח כלל וכלל, ובזוה"ק (פרשת בשלח סד:) איתא דהקב"ה הבחין ע"י המן בין אינון בני מהימנותא ובין אינון חייביא דלאו אינו בני מהימנותא יעו"ש, ועוד שם, מאי שטו שטותא הוי נסבי לגרמיייהו בגין דלא הוו בני מהימנותא וכו' יעו"ש, הרי דירידת המן היה לפי דרגתו של כל אדם ואדם, וזה אפשר לומר ככוונת הגר"א שציין להגמרא דיומא הנ"ל, ולהגמ' דסוטה, דנלמוד לדורות עולם מדור המדבר, דגם עצם ההתבוננות בפרשת המן הוא כל אחד ואחד לפי דרגתו, דמה שציין להגמרא דיומא הוא כנגד המעלה הראשונה דיאמין שכל מזונותיו באין לו בהשגחה ויכוין לבו לאביו שבשמים שיזמין לו פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו. ומה שציין להגמרא דסוטה הוא כנגד המעלה השנייה שאינו דואג כלל מה יאכל למחר דמשים בטחונו כולו בהקב"ה וכמו שנתבאר. ועוד בו מעלה שלישית שהוא המעלה הכי נעלה, במה שהביא הגר"א את דברי המכילתא דאיתא התם ותן שמה מלא העומר מן והנח אותו לפני ה' למשמרת לדורותיכם, רבי יהושע אומר לאבות, רבי אלעזר המודעי אומר לדורות, רבי אליעזר אומר לימות המשיח ולימות ירמיה הנביא, שבשעה שאמר ירמיה לישראל מפני מה אין אתם עוסקים בתורה אמרו לו במה נתפרנס הוציא להם צלוחית של מן ואמר להם (ירמיה ד) הדור אתם ראו דבר ה', אבותיכם שהיו עוסקין בתורה ראו במה נתפרנסו אף אתם אם תעסקו בתורה הקב"ה יפרנסכם מזה, עכ"ל. הרי דזהו דרגא חשובה ועליונה ביותר, שיושב ועוסק בתורה והקב"ה מזמין לו פרנסתו באיזה אופן שהוא. וזהו שכתב הפרישה בשם מורו שפרשת המן היינו עד והעומר עשירית האיפה הוא, שבזה נכללו גם הפסוקים דצנצנת המן אע"פ שאינו ענין להא דהקב"ה מזמין פרנסה מדי יום כיומו, אבל דבר גדול נלמוד מזה שהקב"ה מזמין פרנסה להעוסקים בתורה ואינם צריכים להתעסק במלאכה, וכדרך שאמרו לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן.

מקומה בסיוור התפלה

ממה שכתבו הטור והשו"ע אמירת פרשת המן בסדר הנהגת האדם בכורך ביחד עם פרשת העקידה, עשרת הרברות ופרשיות הקרבנות, יש לראות דרעתם ז"ל הוא דזמן אמירתם הוא קודם ולפני תפלת שחרית. ומרהיטת לשון הטור יש להוכיח עוד שזמן אמירתו הוא בעת שמשכים קודם אור הבוקר להתחנן לפני כוראו כמו שיראה המעיין בדברי הטור, ובפרט למאי דמסיק הטור "אמנם פרשת הקרבנות טוב יותר לאומרה ביום שהם במקום הקרבת הקרבן שזמנו ביום" - וכן הוא ג"כ בשו"ע סעיף ו' - מבואר דמיהו פרשת המן אומרה אף קודם אור היום. וכן ראיתי בספר יפה ללב (סי' א' אות) בשם ספר שולחן גבוה שדקדק כן מלשון הטור. גם בסדר היום משמע כן, מדכתב דקודם שיתחיל ללמוד (באשמורת) יאמר מזמור "על נהרות ככל" עם קינה אחת והוא יושב על הארץ וכו', ואח"כ יתחיל בלימודו, וענין סדר הלימוד כך

4. שוב מצאתי באמרי פנחס השלם (פרשת שלח אות ע"ב) וז"ל: אמר בענין המן שאפילו כשירד המן בחוש היה חילוק גדול בין בני מהימנותא ובין דלאו וכו', כמ"ש בזוהר בשלח, ולכן עכשיו שאומרים פרשת המן מוכסח לו שלא יחסר לו מזונא, אבל עיקר צריך לצרף לזה האמנה ולכך כתב בכ"י ובט"ו שו"ע אר"ח להאמין שכל מזונותיו באים בהשגחה, כי עיקר אמירת פרשת המן הוא אמונה כי אפילו בירידת המן גופא היה חילוק וכו', עכ"ל.

הוא מנהיגינו כתחילה קורים בראשית וכו', ואח"כ פרשת עשרת הדברות וכו' ואח"כ יקרא פרשת המן על סדר וכו', ע"כ. וכן ראיתי בסדר מעמדות "שיח השדה" (שנדפס בלובלין שנת ת"ה) - והוא סדר מעמדות וכל פרשיות הקרבנות בצירוף תפלות ותחנונים - שהעמידו סדר ברכות השחר לאומרים אף קודם אור היום ומיד אח"כ פרשת המן ותפלה שלאחר פרשת המן, ואח"כ העמידו סדר הקרבנות תוך הדגשה מפורשת דסדר הקרבנות. אין לאומרה כי אם ביום דוקא ולא בלילה, ואח"כ לעולם יהא אדם וכו' ופרשת העקידה, וכ"ה ג"כ בספר יוסף אומץ (סי' ר"י) דאם עדיין לא האיר היום יאמר עשרת הדברות ופרשת המן יעו"ש.

ודבר חידוש ראיתי בזה בספר כנף רננים (לר' יוסף ידידיה כרמי, גיסו של בעל מעבר יבק, דפוס ויניציאה שנת שפ"ז), והוא סדר סליחות לכל ימות השנה הנאמר בציצבור קודם עלות השחר, ושם אחר סדר הסליחות והיודיו תפלה ארוכה הנאמרת לפני פרשת העקידה, ופרשת העקידה, ואח"כ תפלה ארוכה על המזונות המסתיימת בתיבות כדכתיב ויאמר ה' אל משה הנני ממטיד לכם לחם עד סוף כל פרשת המן, כלומר שעצם אמירת פרשת המן היא כחטיבה אחת עם גוף התפלה שהתחיל בה. וכאמור שכל סדר הסליחות עם אמירת פרשת המן נאמרים קודם עלות השחר ובציצבור ואומר אחריהם קדיש. ואין ספק לפי"ז שהיה מנהג כזה קיים בימים קדמונים לומר פרשת המן בציצבור באשמורת קודם אור היום.

והנה ראה להרחיב"א בברכי יוסף (סי' א' אות יג) דמה שכתב המחבר דפרשיות הקרבנות לא יאמר אלא ביום, כל זה אינו אלא למצוה מן המובחר ומהיות טוב, אבל אפילו בלילה יכול לומר פרשיות אלו קודם אור היום ולא גרע מתורת לילה וכו', וכ"כ בספר שמלה חדשה וכו', אלא שעל דרך האמת אין לקרוא מקרא בלילה קודם היום וזולת באור השישי כמ"ש גורי האר"י זצ"ל, עכ"ל. ולכאורה יש לומר לפי"ז שה"ה פרשת המן אף דאינו קרבנות שזמנם ביום מ"מ כיון דצריך להתבונן בביאור הפסוקים הוי ליה כלומד מקרא ויש לחוש משום מקרא בלילה, ולא לאומרו קודם אור היום. מיהו עיין במשנה ברורה (סי' רל"ח בשה"צ אות א') שהביא בשם הבאה"ט הא דאין לקרוא מקרא בלילה, אך כתב ע"ז דבפמ"ג משמע דיכול לקרוא מקרא בלילה, ומסיים בשה"צ דנראה דאפילו להמחמירין לית בזה איסורא אלא שלכתחילה יותר טוב ללמוד מקרא דיום יעו"ש. והכי נמי כתב המ"ב להדיא (בסי' א' ס"ק י"ז בשם הפמ"ג) דאם אין לו פנאי יכול לומר פרשת הקרבנות אפילו בלילה, והיינו דאזיל לשיטתו וכש"נ. ומעתה יש לדון מינה לענין פרשת המן, דאף שלהטעם שכתב הברכ"י, אין לאומרו בלילה לכתחילה, מ"מ אם אין לו פנאי יכול לומר פרשת המן אפילו בלילה.

וראה זה מצאתי בספר מקור חיים להגאון בעל חוות יאיר שכתב (סי' א' ס"ה) דפרשת המן נראה שטוב לאומרה בלילה כסוד ותקם בעוד לילה ותתן טרף עכ"ל. ונראה להוסיף לזה, הא דמשמע במכילתא דהמן היה יורד בלילה, דאיתא במכילתא (פר' בשלה) ויאמר משה אל בני ישראל ערב וידעתם וגו' אמרו להם עד שאתם ישנים במטותיכם הקדוש ברוך הוא מפרנס אתכם, וכן הוא קצת משמעות הפסוק שבפרשת בעלותך (במדבר יא, ט) וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו, דבפשטות יש לפרש דאחר שירד הטל בלילה גם המן ירד עליו בלילה, אלא שיש לדחות דהטל היה יורד בלילה והיינו קודם עלות השחר, אבל המן לא היה יורד אלא ביום אחר שעלה עמוד השחר, משום דבמכילתא דריש בפסוק "ובוקר וראיתם" דמכאן אחת למד שבפנים מאירות ניתן המן לישראל, השליו ששאלו ממלא מעים ניתן להם

פרשת המן

קה

כפנים חשכות אבל המן ששאלו אותו כהלכה ניתן להם בפנים מאירות, והובא בפירוש"י על התורה, דמשמע דעצם ירדת המן היה בעת שהאיר הבוקר והיינו בפנים מאירות ולא בשעת חשיכה, וכן משמע בפירוש הרמב"ן עה"ת שפירש כן דברי המכילתא יעו"ש, ודברי המכילתא שאמרו עד שאתם ישנים על מטותיכם הקב"ה מפרנס אתכם יש לפרש ע"ד שאמרו בזמן ק"ש של שחרית דהוא עד ג' שעות דרך בני מלכים לעמוד בשלש שעות. ובספרי (בהעלותך) איתא דמקודם היו קורים קריאת שמע ומתפללים ואח"כ היו יוצאין ללקט, ואפשר דעד שהיו קורים ק"ש - שזמנו בהנץ החמה - ומתפללים, אדהכי והכי היה המן יורד, ולעולם לא היה יורד אלא משהאיר היום, וכזה ראיתי בספר אמרי פנחס השלם (שערי ג' סי' ק"ג) באחד ששאל את הרה"ק מקאריץ זצ"ל אם יש קפידא שלא לומר פרשת המן בלילה משום שירידת המן היה בבוקר יעו"ש, והיינו דנקיט השואל כפשטות דברי רש"י שהמן ירד להם בבוקר ולא בלילה, אמנם ברבינו בחיי על התורה כתב להדיא דהמן היה יורד להם בלילה כשהם ישנים על מטותם כדי שישכימו וימצאו פרנסתם מזומנת, ודומה לו היה בבנין ביהמ"ק שהיו יורדין גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות ולא ביום כדאיתא במס' תענית יעו"ש, וכן כתב עוד להלן דהמן היה יורד במשמרה שלישית של הלילה באותה משמרת שמדת רחמים משמשת, והוא היה זמן ירדת הטל והוא שכתוב וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו יעו"ש, ומה שאמרו שירד להם המן בפנים מאירות יש לפרש לפי"ז דהיינו לקראת הבוקר שיש שהות ביום להכינו ולתקנו, וכדכתב רש"י, והיינו דעדיין כל היום לפניו, ולא לקראת הלילה שהוא זמן שינה ואין שהות הרבה להכינו, ועכ"פ לעניינינו שפיר יש לומר דזמן נכון לאמירת פרשת המן הוא בלילה דומיא דירידת המן שהיה בלילה. והוא כעין טעמו וסברתו של הגאון בעל מקור חיים.

וכאן המקום לדון בסדר אמירת הפרשיות הי מנייהו יש להקדים והי מנייהו לאחר, דלכאורה מדנקטו הטור והשו"ע סדרן פרשת העקידה, המן עשרת הדברות ופרשיות הקרבנות, יש לומר דדוקא הוא וצריך לאומרן כסדר הזה. אך למעשה היו בזה המנהגים חלוקים, דבסדר היום כתב תחילה עשרת הדברות ואח"כ פרשת המן ואח"כ העקידה, וכן הוא בסדר המעמדות "שיח השדה" הנ"ל שסידר מקודם פרשת המן לאומרו בלילה, ואח"כ פרשת העקידה הנאמרת ביום, וכן הוא ג"כ בסדר המעמדות שנדפס בסידורים שלנו, י הדברות, המן העקידה ופרשיות הקרבנות. ולעומת זאת בכנף רננים שמסדרו היה מבעלי הקבלה סידר מקודם פרשת העקידה ואח"כ פרשת המן ושניהם בלילה. וראה במקור חיים שכתב וז"ל: פרשת המן... נראה שטוב לאומרה בלילה כסוד וכו' משא"כ פרשת העקידה היה נראה לאומרה ביום כסוד לא תחסום שור בדישו, ומ"מ נדפס בכל הספרים פרשת העקידה תחילה, ויש טעם נכון כי תחלה מגבירים החס"ד על הפח"ד ואח"כ יש לבקש מזון כענין הזן את העולם בחסדו, עכ"ל. וכבר העיר בזה השל"ה בהגהותיו ליש נוחלין שבסידורי המעמדות מסודר תחלה עשרת הדברות ואח"כ המן והעקידה. אך למעשה הוא מכריע לאומרם כסדר שכתב השו"ע, והביא טעם לזה מספר הפליאה דמקודם יש לומר העקידה כדי לכבוש ולמעט הדין מעלינו, ואח"כ פרשת המן אחר כבישת הדין ולהמשיך עלינו לפרנסתינו, ופרשת עשרת הדברות וקרבנות, והיינו דראוי מקודם לכבוש הדין בפרשת העקידה וכיון שהלך הדין והקטיגור נכנס הסניגור ויושפע עלינו שפע שכע רצון טוב וברכה עכתו"ד הגהות יש נוחלין. וראיתי בספר טהרת הקודש (הקדמון אמסטרדם תצ"ג ונדמ"ח בירושלים תש"ן) שכתב דשו"ע סידר הפרשיות כסדר שהן כתובים בתורה ומטעם זה יש מדקדיקן שאומרים כסדר השו"ע ומהפכין הסדר הנדפס בסידורים. אך כתב ע"ז דאין לשנות הסדר מטעם זה כי יותר נכון הסדר הנדפס בסידורים לומר תחלה עשרת הדברות לזכור מעמד הר סיני, ואחר אשר חזקה בו האמונה ונתינת התורה אז מתפלל שלא יחסרו מזונותיו ושיוכל

לקיים התורה דאם אין קמח אין תורה, ואחר שמאמין בה' שהוא המשגיח והוא הנותן לו די מחסורו אז גדלה אהבתו בעיניו ומוסר נפשו אליו והוא המכוון בפרשת העקידה וכמו שהביא הב"י, עכת"ד.

והראית לדעת שהיו בזה מנהגים חלוקים זה אומר סדרן בכה וזה אומר סדרן בכה, אמנם לפי המנהג היום שאין אומרים פרשת המן אלא לאחר התפלה - וכאשר יבואר להלן - ופרשת העקידה הרי אומרים קודם התפלה, שאז אי"צ לאומרו פעם שנית אחר התפלה, וה"ה עשרת הדברות נדחה עד לאחר התפלה.

והנה בספר נוהג כצאן יוסף (הנהגת כל יום אות לד) הביא משם טעמי המצות להריקנטיי שכתב בשם הזוהר (פרשת פנחס דף רכ"ו) דאין לבקש על מזונו עד לאחר התפילה, ועל כן כתב דיש לאחור ולא לומר פרשת המן עד לאחר תפלת שחרית, ומציין ג"כ לספר חסידים (סי' תשנ"ב) שכתב אל יהא אדם מבקש צרכיו תחילה עד שיבקש כל חפצי שמים, שהרי תקנו תחלה אתה חונן ואח"כ השיבנו ואח"כ סלח לנו ואח"כ צרכיו, עכ"ל. והובא בארצות החיים (סי' א' ס"ק נ"א) ועפ"י כתב בספר מאורי אור, הביאו במאסף לכל המחנות, דמאן דמצלי על פרנסה בפרשה זו ככתוב בסדורים יניח עד לאחר התפלה לחוש לדברי הזוהר יעו"ש, והיינו דאין קפידא באמירת הפרשה כשלעצמה ורק מפני שהדרך לומר אז התפלות שעל הפרנסה לכן יש לאחור עד לאחר התפלה. וכזה ראיתי ג"כ במקור חיים שאעפ"י שאומרים פרשת המן לפני תפלתו אין קפידא בזה שהרי גם אשרי דאית ביה "פותח את ידיך" אומרים לפני התפילה, ומכל מקום תחנה ובקשה על מזונו ממש לא יאמר לפני תפלתו כמבואר בזוהר פנחס, והובא ג"כ בטעמי מצות לריקנטי, עכ"ד.

ואולם יש לדון בדברי המקור חיים במה שהביא ראיה מאמירת "פותח את ידיך" קודם התפילה, דבזוהר פרשת פנחס (דף רכ"א). מקשי אמאי צריכין למימר, תהלה לדוד תלתא זימנין בכל יומא ולא תסגי בתרי זימנין כנגד אכילתו של האדם הוא תרי זמנין צפרא ופנייא - כדכתיב (שמות טז) בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בכורך לשבוע -, ועיי"ש בזוהר דמבאר בסוף דבריו דהכי אוליפנא דלאו איהו אלא תרי זימני בגין מזונא פרנסה. ובפעם השלישית אינו אלא בתורת שבחו של מקום, דתהלה לדוד שקודם תפלת שחרית אינו נאמר בתורת בקשה על מזונא אלא בתורת שבת הבא בתוך סדר הזמירות של פסוקי דזמרה - מאי טעמא, בגין דפרנסה לא חזי למשאל אלא בתר צלותא ופרנסה דמאריה, מלכא ייכול בקדמיתא ולבתר ייכלון עבדרי, אבל תהלה לדוד שלפני קדושה דסידרא הוא בתורת בקשה על המזונות, כיון שהוא כבר אחר התפילה, וכן תהלה לדוד שקודם תפלת המנחה הוא מדין סדורא דמזונא דהיינו בתורת בקשה על המזונות - שבצלותא דמנחה צריך ברוקא להקדים בקשת מזונות קודם צלותא, דאחר המנחה מתעורר הדין ואין העת מוכשר לבקשת מזון ולא שעתא איהי יעו"ש בזוהר כל הענין, וכן הוא בפירוש אור החמה על הזוה"ק יעו"ש, וכן כתב בספר יסוד ושורש העבודה (שער הקרבן פרק תשיעי) יעו"ש.

והעולה מזה דפסוק פותח את ידיך כיון שהיא נאמרת בתוך סדר פסוקי דזמרה שייך לומר בה דאינה מדין בקשת מזונות אלא מדין שבחו של מקום, אבל פותח את ידיך דתפלת המנחה כיון. שהוא נאמרת בפני עצמה ולא בתוך סדר זמירות הויא לה בקשת מזונא, ולפי"ז מה שהביא המקור חיים סיעתא לאמירת פרשת המן בלא בקשות מיוחדות על המזונות מאמירת פותח את ידיך קודם תפלה לכאורה לאו ראייה היא, דהלא פרשת המן כל עיקר אמירתו אינו אלא משום פרנסה ומזונא, וצ"ע.

ואולם ראה להמג"א (סימן ק"ח ס"ק ה) שהביא בשם הריקנטי דאין לומר אשרי אחר תפלת ערבית ושוב הביא מדברי הוהר פרשת פנחס שאין לומר אשרי אחר תפלת המנחה, ולכסוף כתב דמ"מ משמע בזה דאם אינו אומרה אדעתא דחובה שפיר דמי, יעו"ש. ומשמע שמפרש כוונת הוהר דאשרי שלפני תפלת שחרית דלאו דוקא משום שהיא בתוך סדר הזמירות אלא הכל תלוי בכוונתו דאם אינו מכוין באמירתה בגין חובה ומדין סדורא דמונא לית לן בה יעו"ש, אבל דומה שדברי המקור חיים אינם מתיישבים עדיין כיון דאמירת פרשת המן הלא עיקר אמירתו אינו אלא מחמת בקשת מזונותיו.

אכן המעיין במקור חיים בסימן ק"ח יראה שחולק על כל זה וכתב דאין לחוש לדברי הריקנטי בזה, ומביא ראיה מיוה"כ שאומרים אשרי אחר מנחה קודם תפלת נעילה (אמנם המג"א שם ס"ל דאין ראיה מיוה"כ יעו"ש במג"א ס"ק ה'). ומציין למש"כ במקור חיים סי' רל"ד (ולא זכינו לאורו) יעו"ש, ועכ"פ נראין הדברים דלשיטת המקור חיים אין סתירה לדבריו מדברי הוהר פרשת פנחס, וס"ל דשפיר דמי לומר פרשת המן קודם התפלה אם אינו אומר אז ג"כ בקשה על מזונותיו.

והנה הן בסדר היום והן השל"ה שכתבו לומר פרשת המן קודם התפילה, אעפ"כ כתבו דיש להתפלל בעת אמירת הפרשה על מזונותיו, ומוכח דלא חששו להא דאין לבקש על מזונותיו אלא לאחר התפלה. ואולי יש לומר דכל שאומר פרשת המן קודם אור היום, כיון שלא הגיע עדיין זמן תפילה אין להקפיד אם יבקש אז על מזונו, דכל הקפידא של הוהר אפשר דאינו אלא בהגיע זמן התפילה, שאז צריך להקדים חפצי גבוה קודם שמבקש צרכיו, וכלשון הוהר שם "מלכא ייכול בקדמיתא ולבחר ייכלון עברוי", וכל זה אינו שייך אלא כשהגיע כבר זמן תפלה דאז שייכא דין קדימה, אבל קודם אור היום שפיר דמי להתפלל אז על מזונו אף לדעת הוהר. ובקשת מזונו לא גרע ממלאכה שהותרה קודם אור היום כדאיתא בשו"ע (סי' פט סעיף ג' ע"ש ובמ"ב ס"ק יז בשם השל"ה). וכבר כתבנו שלדעת בעל סדר היום זמן אמירת פרשת המן היא קודם אור היום וכש"ג, וכן הוא נמי דעת השל"ה שאע"פ ששם בהגהותיו ליש נוחלין אין משמעות לכך, מכל מקום בספר השל"ה עצמו העתיק מספר עמק הברכה ומשמע התם שדעתו כדעת בעל סדר היום, דלפני התחלת הלימוד דקודם אור היום יאמר פרשת המן יעו"ש.

ויש להביא ראיה לזה מדברי הוהר עצמו (שם) שכתב דבצלותא דמנחה צריך להקדים בקשת מזונא קודם צלותא, מאי טעמא בגין דעד דלא אשתכח דינא קשיא בעוד באנפין דמלכא נהירין יימא תהלה לדוד בהאי סדורא דמונא, דלכתר דדינא שריא ותלי על עלמא לאו שעתא איהי, עכ"ל. והיינו דאחר המנחה היא עת בחינת הדינין כידוע, (ועיין עוד בזה ריש פ' טז נשא) ואין העת מוכשר להתפלל על הפרנסה. ולפי"ז יש לומר דקודם אור היום בסוף הלילה כיון דאז מדת הרחמים גוברת בעולם (וכדכתב המג"א בסי' תקפ"א, יעו"ש), א"כ שפיר דמי להתפלל אז נמי על מזונו ויתקבלו תפלותיו ברחמים וברצון. וסברא זו כתב המג"א (בסי' ק"ח) בהיתר אמירת אשרי אחר מנחה ביוה"כ דשאני יוה"כ שהוא ברצון כל היום יעו"ש בס"ק ה').

6. ויש להעיר ממה דאיתא במ"י סופרים (סוף פ' י"ז) מדאמר רבי יוסי יהי חלקי עם המתפללים" בכל יום ששת המזמורים הללו, ע"כ. והוא מהגמרא דשבת (ק"ח). א"ר יוסי יהי חלקי מגומרי הלל בכל יום ומפרשינן דהיינו בפסוקי דזמרה, אלא שבמ"י סופרים נקטה בלשון "תפלה" אע"פ שפסוד"ז אינן אלא שבת, מ"מ כיון דאומרן בסדר תפלתו נקט ליה בלשון "מתפללים". ועיין מש"כ בפתח הדבר סי' נ"א בזה.
7. ראה במקור חיים ח"ב סי' רל"ד בקיצור הלכות מש"כ בזה.
8. עיין בזה בנימוקי או"ח להגה"ק ממונקאטש זצ"ל סי' א' סעיף ב'.

הרב יצחק פרנקל

(המשך מהגליון הקודם)

פרשת המן

דעת האריז"ל

לציבור והרי זה סותר ממש לדברי התלמוד, וביחוד אחר שיצא הדבר בפירוש מפי האריז"ל לאסרו אף ביחיד לא נכון לעשותו קבע בספר, ועם שנ"ל שגם האר"י לא מנע אלא ליחיד בציבור משא"כ כשירצה לאומרם בביתו והוא לבדו דעתי נוטה דלכו"ע שרי בודאי, הרוצה לעשות כן לא יחסר לו חומש בבית שיוכל לקרותו מתוכו אבל לא נטיל חובה קבוע במקום שזכרו מניעה עכ"ל (ועיין עוד בסידורו דף קצ"ז ע"א). והנה ראית שכלל פרשת המן עם פרשת עשרת הדברות ובחדא מחתא מחתינהו, אף שלא כתב שום טעם למה שמנעו האר"י ז"ל לומר פרשת המן, וכמו כן יש לעיין מה הם אילו פרשיות האחרות שהיה רגיל מהרח"ו לאומרם עד שמנעו האריז"ל מזה.

והנה הרחיד"א בספרו טוב עין (סימן י) כתב לגבי עשרת הדברות דאפשר דקפידת האר"י, היינו באומרם קודם התפלה דדמי למה שביטלום שהיו רוצים לקבעם בתפלה אבל אחר תפלה אם באמצע קביעת לימודו יקראם שפיר דמי, עכ"ל. ולפי דבריו צ"ל דכש"כ לגבי שאר הפרשיות אם אומרם אחר התפלה דאין קפידא אף להאריז"ל, אבל עדיין אנו צריכים לטעמא למה לא יאמרנו לפרשת המן ושאר הפרשיות אף קודם התפלה. וראיתי

כתב מהרח"ו (שער הכוונות ענין ברכות השחר), וז"ל: גם הייתי נוהג לומר בכל בוקר קודם התפלה פרשת המן ועשרת הדברות וכיוצא בפרשיות אחרות ומנעני מורי ז"ל מלאומרם, ובפרט בעשרת הדברות הזכיר לי טעמו של דבר כי הרי בימים הראשונים קבעום בתפלה ומפני המינין שלא יאמרו שאין עוד ח"ו תורה מן השמים אלא עשרת הדברות בלבד לכן בטלום, ומי זה יערב אל לבו לחזק את המינין ולנהוג מה שביטלו רז"ל בגמרא עכ"ל, והוא דבר הצריך ביאור אמאי מנעו האר"י ז"ל מלומר פרשת המן עם שאר הפרשיות, דהטעם שכתב לגבי עשרת הדברות לא שייכא כלל לגבי אמירת פרשת המן ופרשיות האחרות שנהג לאומרם, וראה להגיעב"ץ בסידורו עמודי שמים (דף ר"י ע"א) וז"ל: פרשת המן ופרשת עשרת הדברות לא הצגנו פה לקיים נדרנו והבטחתינו לשמור דרך האר"י ז"ל שכן כתב תלמידו הרח"ו ז"ל הייתי נוהג לומר וכו', והוא כן באמת לפי סתימת הגמרא אע"פ שקצת הפוסקים מחלקים בין ציבור ליחיד מכל מקום להעמידם בסדר תפלות הקבוע לרבים לא שפיר דמי בודאי דהוי ליה כקובעם

התפלה, כיון דמתפלל בין הציבור, וכפי הנראה שמזה הוציא הגיעב"ץ את קביעתו שגם האר"י לא מנע אלא ליחיד בציבור משא"כ כשירצה לאומרם בביתו והוא לבדו דלכו"ע שרי.

ולולא דמיסתפינא הייתי אומר דכל עיקר טעמו של האר"י ז"ל שמנעו מלומר כל הני פרשיות, הוא משום שאמרם בתוך סדר התפלה, וקפידתו היתה מפני שאינם מתיקוני התפלה, והוא עפ"י מה שמבואר בשער הכוונות (דף יא ע"ב) דמן התחלת הח"י ברכות עד ברוך שאמר הוא עולם העשיה ואחר כך עולם היצירה עד יוצר אור וכו', ומתבאר שם דסדר הקרבנות של שחר הוא בעשיה וסדר הזמירות ביצירה וכן הלאה לפי סדר העולמות כדיעו"ש, ועיי"ן שם עוד ענין הקדיש דרוש ג', ועפ"י יש לומר דאין פרשת המן ופרשת עשרת הדברות וכן שאר הפרשיות שהיה אומר (יש לשער שכוונתו על פרשת היראה ופרשת התשובה כאשר יבואר להלן, אבל על פרשיות הקרבנות יש להסתפק אי לא הוי מסדר תיקוני התפלה). — מסדר תיקוני התפלה ועל כן מנעו האר"י מלאומרם⁹, וטעם כל הפרשיות שוים בזה שאינם מסדר תיקוני התפלה זולת פרשת עשרת הדברות שיש בו טעם אחר שביטולם חז"ל מפני תרעומות המינין.

ולפ"י יש לומר דבעיקרא דמילתא אם רוצה יכול לומר פרשת המן וכל הני פרשיות קודם אור היום כל שאינו אומרם בתוך סדר התפלה, זולת פרשת עשרת הדברות מטעם שכתב הרחיד"א וכנ"ל. וכן אם אינו אומר בקשות על הפרנסה וכנ"ל, אלא שהאר"י

בספר יפה ללב (ח"א סי' א') שכתב דהטעם הוא כמו שכתב הריקנטי משם הזוהר פרשת פנחס שאין לבקש על מזונו קודם התפלה יעו"ש. וכן ראיתי עוד בספר פתורא דאבא (מנהגי האר"י"ל מספר שעה"כ) בהגהות בני אבא והוסיף דכן הוא נמי בזוהר פרשת מקץ (דף קצט) גבי רבי י"א דבתר צלותא שאיל מזונא". אבל לכאורה נראה דלא מטעם זה מנעו האר"י"ל מלאומרו דהלא ה"נ מנעו מלומר שאר הפרשיות, דלא שייך בהם טעמים אלו.

וראה עוד להרחיד"א (טוב עין שם) שהביא דעת האומרים דשרי לומר עשרת הדברות ביחיד, והביא מש"כ הוא ז"ל בספרו מחזיק ברכה דמשמע דהאר"י ז"ל סבר דאין לאומרם אפילו ביחיד דהא מהרח"ו ביחיד אמרם ואעפ"כ מנעו יעו"ש, ולכאורה יש לדחות, דהא מהרח"ו אמרו באמצע סדר התפלה שהיה עומד בתוך הבית הכנסת והיה בתוך הציבור ולא הוי כיחיד. דבספר נגיד ומצוה כתב דמהרח"ו היה נוהג לומר פרשת המן ועשרת הדברות אחר פרשת התמיד ומנעו האר"י ז"ל מפני תרעומות המינין ע"כ, והיינו דבתוך סדר תפלתו היה אומרם, ומבואר בשער הכוונות דמנהג האר"י"ל היה לומר הי"ח ברכות השחר בביתו, ומפרשת העקידה ואילך היה מסדר תפלתו בביהכ"נ יעו"ש. וע"ע בשה"כ שכתב קודם שהאדם יסדר תפלתו בבית הכנסת מפרשת העקידה ואילך צריך שיקבל עליו מצות וכו' ע"כ. ואין ספק שגם מהרח"ו יסדר תפלתו בתוך ביהכ"נ וכיון שהיה עומד בתוך הציבור אפשר דהיינו טעמא שמנעוהו האר"י לאומרם דטפי איכא טעמא בכה"ג דביטולם מלאומרם בתוך

9. ראה במקור הוי"ס (סי' א' ס"ט) שהביא סברא כזו לענין המפסיקין באמירת הפרשיות בין ברוך שאמר לתפלה שמונה עשרה, ואפילו אחר שמו"ע לפני קדיש שלאחר ובה לציון דגריר בתר תפלת שמו"ע, יעו"ש.

פרשת המן

קיז

עשרת הדברות ומקיים נמי דברי האריז"ל שלא לאמרם יעו"ש, ועכ"פ מוכח מזה דס"ל לבעל אור הישר דסדר פרשיות הקרבנות שפיר דמי לאומרם באמצע סדר התפלה אף לדעת האריז"ל¹⁰, וצ"ע.

ואולי ניתן לשער שכוונת מהרח"ו במה שכתב "פרשיות אחרות וכיוצא" הוא על פרשת היראה ופרשת התשובה שהיה מנהג קדום לאומרם, דפרשת היראה מוזכר כבר בסוף ספר היראה להרבינו יונה שכתב לקרות בכל יום בפרשת ועתה ישראל שכולה יראת שמים למען יזכור את הבורא ולא יחטא, וכבר כתבם בעל סדר היום, אלא שהוא הביאם בסדר-הלימוד לאשמורת הבוקר ביחד עם פרשת המן ועשרת הדברות, אבל בסידורי האריז"ל הובאו לאחר סדר תפלת שחרית בשם המקובלים שכתבו לאומרם בכל יום, כדעו"ש. ואם שבספר קיצור של"ה הביא משם המקובלים לאומרם רק ביום שמתענה (יעו"ש עניני תענית) אבל בכל סידורי האריז"ל איתא להדיא לאומרם בכל יום, וכן נדפס בכל הסידורים. ויש לומר לפי"ז דאע"פ שהמנהג הקדום היה לאומרם באשמורת הבוקר ביחד עם שאר הפרשיות, אבל לפי דעת האריז"ל בע"כ נדחית אמירתם עד לאחר גמר כל סדר תפלת שחרית, וכמו שנתבאר דקודם אור היום אין לאומרם משום מקרא בלילה, ואח"כ בהאיר היום אין יכול לאומרם משום שאינם מתיקוני סדר התפלה, ומזה הטעם מנעו האריז"ל למהרח"ו לאומרם אחר פרשת התמיד, אבל איה"ג לאחר תפלת שחרית שפיר דמי לאומרם אפילו לדעת האריז"ל וכמו שכתבו המקובלים, ומזה יש לדון דה"ה לענין פרשת המן דהרוצה לאומרם

לשיטתו דאין ללמוד מקרא בלילה, וממילא קודם אור היום לא היה שייך לומר הפרשיות, ואפשר דמטעם זה המתין מלומר פרשת העקידה קודם אור היום כמו שכתבנו משם שער הכוונות דהאריז"ל היה מסדר הי"ח ברכות של שחר בביתו קודם אור היום עד פרשת העקידה, ואח"כ בהאיר היום היה מתעטף בטלית ותפילין והולך מעוטר לביהכ"נ ומסדר תפלתו מפרשת העקידה ואילך, ושוב לא שייך לומר פרשיות אחרות כיון שעומד כבר באמצע סדר התפלה וכדכתבנו לעיל דסדר תפלת העשיה מתחיל מן הח"י ברכות, אבל איה"נ דלאחר שגמר כל סדר תפלתו אין שום קפיידא אף להאריז"ל זולת בעשרת הדברות וכנ"ל.

והנה מהרח"ו סתם דבריו במה שכתב שהיה רגיל לומר "פרשיות אחרות וכיוצא" ולא ביאר לנו אילו פרשיות הם, ועיין ברוח חיים (פלאג"י סי' א' אות לא) שכתב דאיך יתכן שמנעו האר"י לומר פרשיות הקרבנות דאיכא שורש מדברי חז"ל, והביא ראיה ממ"ש ביד אהרן ששמע משם רבינו האר"י לקרות פרשת הקרבנות מעומד דש"מ כי מודה מיהא בהא בקריאת פרשיות הקרבנות, ויעו"ש שרוצה לפרש דלהאריז"ל שפיר דמי לומר פרשיות הקרבנות אחר סדר התפלה, אמנם בספר אור הישר (עמוד העבודה סי' ז') הביא כל סדר פרשיות הקרבנות לאחר ברכת מקדש את שמך ברבים, וכתב ג"כ דאין לומר פרשת המן, וכן הביא שם משם מדרש הנעלם לומר מזמור (תהלים טו) ה' מי יגור המבואר בסדר התפלה להרמב"ם אחר משנת אלו דברים, משום שמרומז בו עשרת הדברות כדי לצאת בזה דעת הרש"ל שהיה נוהג לומר

10. יש לציין שדברים אלו אינם מדברי המהר"ם פאפירש ז"ל כמבואר להמעין שם, אלא מדברי הרב צבי הירש חזן שהדפיס את האור צדיקים למהר"ם פאפירש עם הוספתיו וקרא שמו אור הישר.

התפלות האלו בכל סדרי המעמדות ובסידורים הרבים שנדפס בהם פרשת המן, שהציגו גם כן בקשות ותפלות שונות הנאמרים לפניו או לאחריה, וכבר כתב השל"ה בהגהותיו ליש נוחלין שהוא דבר בעתו מה טוב להתחנן אל ה' בעת ההיא על אותן הענינים והתפלה מרוצה ומקובלת, גם בעל סדר היום העיר שצריך להתפלל ולהתחנן להקב"ה בעת אמירת פרשת המן שיזמין פרנסה לכל עמו ישראל ופרנסתו ופרנסת אנשי ביתו בכללם.

ובסידורו של רבי שבתי סופר ז"ל (ח"א עמוד 132 מהדורת רבי יצחק ס"ץ שליט"א) הביא מדברי הזוהר (פרשת בשלח דף סד ע"א) שצריך האדם להתפלל בכל יום על מזונו, וכן הביא מסה"ק ראשית חכמה בשער הקדושה שהוכיח מהזוהר שצריך האדם להתפלל על מזונו ולא נפטר בכרכת כרך עלינו שבתפלת שמו"ע ע"כ יסד תפלה קצרה להתפלל בכל יום על המזונות כדברי הזוהר ולומר אחריה פרשת המן.

והנה בסידורים שלנו נדפס לפני אמירת הפרשה תפלה קצרה המתחלת "יר"מ האו"א שתזמין פרנסה וכו'", וכפי הנראה שהיא מיוסדת ולקוחה מדברי סדר היום, אלא שהוסיפו עליה ההתחלה "יר"מ האו"א וכו'". ואולם שבסדר היום לא קבע לומר הבקשה לפני אמירת הפרשה, ואדרכה מרהיטת לשונו

לאחר סדר התפלה אי"צ למנוע עצמו מזה, אף ע"פ שלאמיתו של דבר נראין הדברים שמהרח"ו עצמו שוב לא אמר פרשת המן כלל וכלל אפילו לאחר התפלה דקרוב לודאי שאילו אמרו לאחר התפילה היה משמיענו דבר זה בפירושו.

ואולי אפשר לומר דטעם הדבר שהוא על דרך שכתבו הפוסקים (עיין בא"ר והובא במ"ב) דמי שהוא בעל תורה טוב לו ללמוד ודי לו בתפלות הקבועות שנקבעו ואי"צ לומר סדרי המעמדות וכדומה, והאריז"ל ותלמידיו לא נהגו לומר אלא דברים שהיה ידוע להם שמכוונין לאיזה ענין בתיקונים עליונים, וכגון בפרשת העקידה שהיא לכבוש הדין וכן סדר תיקון חצות וכדומה, אבל לענין פרשת המן אפשר שהוא ככל שאר סדרי המעמדות שלא נהגו לאומרים, ובפרט אם אומר עמו בקשות שונות על הפרנסה שבודאי נמנעו מלאומרים וכדרך שכתבו דהאריז"ל לא היה אומר שום דבר מהפיוטים זולת התפלות והבקשות שתקנו הראשונים (יעוין בספר הכוונות ד"ג ע"ג, וראה בזה במאמרינו "יגדל אלקים חי" בהערות גליון א')¹¹.

התפלות שאומרים עם פרשת המן

נוהג מקובל היה מאז ומתמיד להתפלל בשעת אמירת פרשת המן תפלות ובקשות מיוחדות על הפרנסה והמזונות, וכן נדפסו

11. ועיין בליקוטי מהרי"ח וכ"ה במאסף לכל המחנות (סי' א' סוף ס"ק נג) שכתב משם סידור היעב"ץ שהאריז"ל מנע לומר פרשת המן ליחיד בציבור והרוצה לאומרו בביתו מתוך חומש מותר יעו"ש, אמנם זה אינו שהיעב"ץ לא כתב כן על פרשת המן, וסברא דיחיד בציבור אינו אלא לגבי עשרת הדברות. גם מש"כ דהרוצה לאומרו בביתו בחומש מותר, נראה דאינו ענין אלא לגבי עשרת הדברות משום דיחשב כאומרו בדרך לימודו, אבל לא לגבי פרשת המן, וכן הרחי"ד"א בטוב עין (סימן י"ח) כתב דהיתר דעשרת הדברות אינו אלא בדרך קביעות לימודו. אבל אין זה ענין לפרשת המן. ודע דכהגהות הגיעב"ץ על סידורו מכו"ק (שנדפס בסוף הסידור הוצאת הגר"מ ביק וצ"ל) כתב היעב"ץ "והרוצה לומר יו"ד דברות ימצאם בחלק ד' בשער המזבח דף ס"ד". (בסדר הקריאה לחג השבועות העמיד בסידורו עשרת הדברות בטעם העליון).

פרשת המן

ק"ט

ובספר אמרי פנחס השלם (סדה"י ועניני תפלה אות קנ"ו) כתב בשם הרב ד"ש לומר יהיה רצון שלפני פרשת המן ואתה הוא ה' לבדיך לאחריו, אבל יהיה רצון השני אין לאומרו כן שמעתי מפי מורי יעו"ש, ולא כתב טעם למה לא יאמרנו. ובסידור אוצר התפלות נדפס אחר פרשת המן תפלה אחרת המתחלת "אנא האל המכין פרנסה לכל בריה וכו', ומקורה כנראה מספר שערי ציון למוהר"ן הנובר (אמסטרדם שנת תל"א) שהביאה בסדר המעמדות ליום שלישי, אלא שבשערי ציון היא באה בארוכה ובסידור הנ"ל הוא בנוסחא מקוצרת. גם בסידור עבודת ישראל (בער) הציג תפלה זו אלא שקיצרה יותר.

ודע שהגיעב"ץ בהגותו לסידור עמודי שמים (נדפסו ע"י יו"ח הגר"מ ביק זצ"ל ומצורף לסידור עמודי שמים בסוף ח"ב) כתב דגם מי שלא אמר פרשת המן יכול לומר התפלה יעו"ש, והוא פשוט וה"ה לגבי שאר התפלות מכיון שלא נזכר בהם זכות אמירת פרשת המן אלא שהם תפלות טובות בעלמא¹³.

זמנים שונים לאמירת פרשת המן

כבר נתבאר דסגולת פרשת המן הוא שיאמרנה מידי יום ביומו¹⁴, וכמו שכתבו

משמע דמקום התפלה וזמנה היא אחר אמירת הפרשה. וכן משמע שם לענין פרשת עשרת הדברות והעקידה, ופרשת היראה והתשובה שאחר אמירתם יש להתפלל ולהתחנן להקב"ה כל פרשה ופרשה מענינה, וכאשר באמת נדפסו בסידורים שלנו התפלות והבקשות על היראה והתשובה אחרי קריאת כל פרשה ופרשה. שכנראה הם מיוסדים על דברי בעל סדר היום, תוך שהוסיפו בתחילתם הלשון המקובל "יר"מ האו"א". וכן הוא בסידור עמודי שמים להגיעב"ץ שכתב להדיא דהנהוג לומר פרשת המן יאמר אחריה תפלה זו, והציג התפלה המיוסדת לפי בעל סדר היום. וכן היא לפי השל"ה שיש להתפלל על הפרנסה אחר אמירת הפרשה והביא התפלה המתחלת אתה הוא ה' לבדיך וכו' עד ולא מתחת ידי בשר ודם. והוא התפלה הנדפסת בסידורים שלנו לאחר אמירת פרשת המן. וכפי הנראה שהוא תיקון המדפיסים שהציגו התפלה הקצרה המיוסדת לפי סדר היום קודם הפרשה, ותפלת השל"ה לאחר אמירת הפרשה. ואליבא דאמת נראה שאין בזה שום קפידא, וכמו שאנו רואים גבי אמירת פרשת העקידה שאומרים תפלה קצרה לפנייה – והוזכרה כבר בכ"י סי' מ"ו בשם סידורי הספרדים – ותפלה אחרת לאחריה. ובסידורים שלנו נתוספה אחר תפלת השל"ה עוד תפלה קצרה המתחלת "יר"מ האו"א וכו' עד ולא בידי בשר ודם", והיא מיוסד ע"י הרב שמואל לטיף ז"ל, מדפוס באיטליה¹².

12. כן ראיתי בספר שלטי הגבורים לרבי אברהם הרופא (מנטובה שנת שב"ע), המגן הראשון דף קט ע"ב... רמ"ה או"א שתכין לי כל מחסורי, שהם כולם תפלות מהלטיף ז"ל שנדפסו בוויניציאה בסדורי תפלה דני איטליא בכרך שמיני שנת שס"ו, תעתיקו אותם לכם משם. ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר וגו' עד והעומר עשירית האיפה הוא. וכפי הנראה ששינו את התפלה מלשון יחיד ללשון רבים.

13. ומיהו בסדר המעמדות הציגו תפלת יהי רצון שלפני פרשת המן והוסיפו בסופו חיבות "ככתוב בתורתך". ופשוט שהאומר התפלה בלא פרשת המן לא יאמר חיבות אלו.

14. וכתבו הפוסקים (עולת תמיד ומג"א והובא במ"ב) דיכול לומר פרשת המן אפילו בשבת. ובענין התפילות שעל הפרנסה לכאורה אין לאמרם בשבת (ראה במ"ב סי' רפ"ח סי"ק כ"ב, וכן נדפס בסידורים), ובאמרי פנחס (עניני תפלה קנ"ו) כתב דאפשר לומר גם התפילות בשבת.

ובספר ילקוט מנחם (ירושלים תנש"א) בהוספות ומילואים שבסופו הביא בשם הרה"ק רבי שלום מסטראפקוב זצ"ל שהיה רגיל לומר בשם רבינו הגדול מוהרמ"מ מרימנוב זצ"ל, סגולה לפרנסה לקרות פרשת המן שנים מקרא ואחד תרגום ביום ג' פרשת בשלח עכ"ל.

ואני ערב בדבר

ולסיום נבא בהערה קצרה. ונחזור לשם כך אל מה שכתב התשב"ץ (הובא לעיל בח"א בשם הירושלמי דכל האומר פרשת המן בכל יום מובטח לו שלא יתמעטו מזונותיו ואני ערב עכ"ל. שמרהיטת לשון התשב"ץ נראה שבעל המאמר בירושלמי שם עצמו ערב לדבר זה שלא יתמעוטו מזונותיו. וראיתי בסידור רבי שבתי סופר ז"ל מהדורת הרב יצחק ס"ץ שליט"א) שהביא את דברי התשב"ץ והעיר ע"ז: ואיננו יודע אם שתי המלות האלה ואני ערב הם כתובים ג"כ בתלמוד ירושלמי¹⁶. או אם הם דברי התשב"ץ, אבל... אדם יכול להיות ערב בזה כי בודאי כל דברי רז"ל הם אמת ואין בהם נפתל וחייב האדם לסמוך עליהם עכ"ל.

והאמת שאין רגילות למצוא כדבר הזה במאמרי חז"ל, ולו מן הטענה שהעיר עליה

הראשונים ז"ל דכל האומר פרשת המן בכל יום מובטח לו שלא יחסרו מזונותיו, אך גם מי שאין לו פנאי לאומרה בכל יום, מ"מ טוב לו שיאמרנה מפעם לפעם ויהא לו לסגולה, וכמו שהבאנו לעיל מדברי הרב מעיל צדקה דפרשת המן גורם שפרנסת היום שקורא הפרשה יזמינם לו הקב"ה מיגיע כפיו. ובספר יפה ללב כתב דמי שאין לו פנאי לפחות יקראנה פעם אחת בשבוע, ונכון לקרותה ביום השישי שבו עניינא דיומא שהוכפל בו עומר למן וכו', ועוד כדי שתחול הברכה בכל אשר יעשה לאכול בו ביום לכל השבוע.

ובספר אמרי פנחס השלם (ענינים שונים ערך פרנסה אות י) איתא שפ"א ציוה הרב לומר בכל עשרת ימי תשובה פרשת המן, כי בעשרת ימי תשובה יש להתפלל על הפרנסה יעו"ש, ובספר ילקוט מנחם החדש כתב דמקובל מפי השמועה בשם הרה"ק רבי מנחם מענדיל מרימנוב זצלה"ה לסגולה על הפרנסה לומר פרשת המן ביום ג' בשבוע שחל בו פרשת בשלח, ויאמרנה שנים מקרא ואחד תרגום, ואומרים שהוא בדוק ומנוסה.

ודע עוד שבאמרי פנחס (סדה"י ועניני תפילה אות קכ"ט) איתא שהיה מצוה לבנו בעוד שהיה ילד לומר בכל יום פרשת המן.

15. ובהערה שם (אות יב): בשם הרה"ג רבי שלמה יהודה וויינבערגער זצ"ל מפאיע ששמע כמה פעמים הרכרים מפי הנ"ל.

16. הרש"ס מייחס מימרא זו לתלמוד ירושלמי, וכדכתב להדיא לפני כן בשם ספר המנהיג שמביא זאת בשם ירושלמי סוף יומא. ועיין מה שכתבנו על זה לעיל הערה 2. אך תמוה בעיני הספק הזה שנסתפק הרש"ס אם הם מדברי התשב"ץ. דהרש"ס בעצמו מסיים דבריו וז"ל: ובסדרו של הגאון מוהר"ר שלמה לוריא מצאתי כתוב אצל פרשת המי ז"ל טוב לאומרה בכל יום והאומר בכונת הלב וזוכר כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם וגו' יהיו מזונותיו קצובין לו. ובירושלמי איתא כה"ג אמר רב בן ערב בדבר ע"כ לשון סידור מהרש"ל, וכפי הנראה שאחרי שנסתפק בדברי שוב מצא בסידור מהרש"ל כמשמע מיניה שתיבות ואני ערב אינם מהתשב"ץ אלא מהירושלמי והתשב"ץ העתיק הירושלמי בקיצור ולא הזכיר שם האומר הערב, (וראה הערה שאח"ז).

פרשת המן

קבא

באות עמנו, ה' צבאות אשרי ה' הושיעה אמר רבי עקיבא ¹⁸. כל האומר ג' פסוקים אלו מובטח שאינו ניזוק ואני ערב בדבר עכ"ל. ¹⁹.

וכן מצינו בגמרא ערבות באופן אחר, כדאיתא בבא מציעא (פה.) מאי אמר ה' אמר הקב"ה אני ערב לך בדבר זה שלא ימוש התורה מזרעו מעתה ועד עולם יוע"ש בפירש"י.

הר"ס שכל דברי חז"ל הם אמת וחייב האדם לסמוך עליהם, אמנם כזאת במקומות אחדים ¹⁷. האחת היא בברייתא דשיעור קומה (אוצר מדרשים עמוד 561) מסיים בלשון זה: שכל מי שהוא יודע שיעור זה של יוצרנו ושכחי של הקב"ה מובטח לו שהוא בן העולם הבא, ובלבד שהוא שונה אותו במשנה בכל יום ויום עכ"כ. וכן נמצא עוד בסידור רבי הירץ ש"ץ ז"ל (טיהינגן שנת ש"ך) בפירושו לסדר ובא לציון לאמירת ג' הפסוקים ה'

17. גתעוררתי לזה מדברי ח"א שעמד על ה"ערבות" שבסוף שיעור קומה, וכתב ע"ז שכן היה כנראה רגיל בספרי מסתורין, וכן הביא עוד בשם פרק שירה (הנדפס באוצר נחמד ח"ג) שכתוב בסופו כל מי שהוגה בו תמיד זוכה לכך וכן, ופלוני ופלוני ערבים יעו"ש, והנה אם נניח שגם "ערבות" זו שעל אמירת פרשת המן מקומו בספרי הקבלה (ראה בתחילת מאמרינו בח"א בעדות גליון יא) הרי מצינו לו חבר להשערתו שכן הוא רגיל בספרי מסתורין, אבל כבר כתבנו שהפרישה הביא בשם מורו מאמר זה מירושלמי ברכות, שמסתבר לפי"ז שאן הכונה לספרי הקבלה, וכן רבי שבתי סופר מעתיק מסדורו של המרש"ל ובירושלמי איתא כה"ג אמר "רבי בון" ואני ערב בדבר, ורבי בון הוא אמורא המוזכר פעמים רבות בירושלמי, אע"ג שמצינו רבי בון גם בשאר מדרשים. ולהעיר שבסידור מהרש"ל שהיה לפני רש"ס אינו מצויין מקורו לירושלמי ברכות, אע"פ שהפרישה שהביאו בשם מורו (=המהרש"ל) כתבו משם ירושלמי ברכות. ולעצם הדבר שקבענו עפ"י דברי הפרישה שמקומו מהירושלמי ולא מספרי קבלה מסתבר שגם ע"ז יש מקום לפקפק, עפ"י מה שכתב הח' ר"א אפטוביץ במבוא לספר הראב"ה עמוד 276 דה' ספר ירושלמי יוע"ש.

18. יש לציין שגם במקום זה מיוחס "הערבות" לרבי עקיבא חבירו של רבי ישמעאל שאמר כן בשיעור קומה.

19. מקור הדברים הם כנראה באיזה מדרש, וראה דפירוש עץ יוסף (סידור אוצר התפילות שהביאו בפירושו לובא לציון אך בפירושו להודו הביא מימרא זו בלשון זה: איתא בירושלמי אמר רבי עקיבא וכו', והנה לפנינו בירושלמי לא נמצא מאמר זה, אלא שירושלמי זה הוא אחד מספרי הקבלה שהמחברים מכנים אותם ירושלמי, כן כתב הח' הנ"ל, אך אפשר דנתחלף לו מימרא זו במימרא אחרת המובא בירושלמי ברכות ס"ה ה"א לעולם אל יהי פסוק זה זו מפיך ה' צבקות וגו' יעו"ש, ומזה הטעם לא סיים בפירושו להודו בתיבת "ואני ערב בדבר" כמו שהביאו בפירושו לובא לציון.